

Berényi Eszter: *Szerkezetváltó gimnáziumok és társadalmi egyenlőtlenségek az oktatásban: mi az ok és mi a következmény?*

Kutatási zárójelentés

Most záruló kutatásom a hat- és nyolcosztályos gimnáziumoknak az oktatási szelekcióban betöltött szerepével foglalkozott. Korábban már számos kutatás mutatott rá a különböző típusú középiskolák közötti különbségekre a tanulók összetételét, a pedagógusok képzettségét, és az eredményességét tekintve. Jelen kutatásom azt a folyamatot vizsgálta, ahogy mindezek a különbségek létrejönnek: elsősorban a felvételi folyamatra koncentráltam, s arra, hogy milyen szerepet töltenek be ezek az iskolák a magyar oktatási rendszer egészén belül.

Kutatási kérdések és módszerek – megvalósulás és eltérések

A fő kutatási kérdések az alábbiak voltak: hogyan zajlik a felvételizési folyamat, s hogyan jönnek létre a szelekció és az önszelekció állomásai. Ez utóbbi, azaz, az önszelekció, hogyan zajlik, azaz, mi történik azokkal, akik nekivágnak ugyan a felvételi folyamatnak, de menet közben „kiszállnak” belőle, s végül nem váltanak iskolát. Ugyancsak fontos, az előbbiekkal összefüggő kérdés volt, hogy mi a szülők, és mi a kibocsátó általános iskolák szerepe a felvételre való felkészülésben. Ezzel összefüggésben kíváncsi voltam arra is, hogy milyen tudásokat és tudástípusokat használnak a szülők a felvételi során, és milyen tudások alapján konstruálódik a „jó iskola” a laikus (szülők) illetve a szakmabeli (tanárok) elképzelésekben. A kutatási kérdésekre mindegyikére született válasz a kutatás során, ezek legtöbbször a kutatás során publikált, illetve a zárójelentés ideje alatt kidolgozás alatt lévő tanulmányokban ismertetem.

Alapvetően kvalitatív módszereket terveztem: követéses interjúkat elsősorban szülőkkel, másodsorban általános iskolai és gimnáziumi tanárokkal. Ezeket sikerült a tervek szerint megvalósítanom, bár a kutatás harmadik évében az interjúk jelentős része, a Covid-járvány miatt, skype-on zajlott.

A kutatás során két olyan, kisebb módszertani elem volt, amelyeket nem sikerült megvalósítanom, ám mindkettőt igyekeztem pótolni olyan értelemben, hogy a vizsgált kutatási alkérdés ne maradjon megválaszolatlanul.

Az egyik ilyen elem az volt, hogy terveztem két darab fókuszcsoporthoz beszélgetést szülőkkel, ezeket sajnos a szülői ellenállás illetve szervezési nehézségek miatt nem sikerült megvalósítanom. A fókuszcsoporthoz beszélgetések célja az oktatási szelekcióval és az oktatási egyenlőtlenségekkel kapcsolatos tudástípusok, ezen belül is a szülői tudások feltérképezése volt, ezt egyéb módszertannal – a szülői interjúkat kiegészítő blokkal, internetes szülői fórumok tartalomelemzésével, ezen szülői fórumok résztvevőivel készült interjúkkal és beszélgetésekkel – tudtam pótolni.

A kutatás során még egy olyan kutatási-módszertani elem volt, amit nem sikerült megvalósítani, ez a középiskolai szóbeli felvételik terepen történő megfigyelése volt. Bár sok középiskolával vettem fel a kapcsolatot, s akadtak közülük nyitottak is, a végén, elsősorban a szülői nem-beleegyezésre hivatkozva, sehol sem kaptam lehetőséget arra, hogy nem-résztevő megfigyelőként jelen lehessen a szóbeli felvételik során. Ezt a tervezettnél nagyobb elemszámú, középiskolai tanári interjúval igyekeztem ellensúlyozni, amelyekben a felvételi fontos téma volt. Ugyancsak sok információt szereztem a szóbeli felvételikről a szülői interjúkból is.

Emellett volt olyan módszertani elem, amelyet ugyan *nem terveztem, de mégis úgy döntöttem, hogy beiktatom a kutatásba*, s fontos tudásokat szereztem belőle. Ez a középiskolai felvételi (KIFIR) adatbázis és az OKM adatok összekapcsolása és elemzése volt. Ennek a munkának a segítségével tudtam több fontos, korábban alulkutatott jelenségre rámutatni, elsősorban arra, hogy **a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok lehetősége szinte láthatatlan az ország általános iskoláinak körülbelül a feléből, ezekből ugyanis senki sem próbálkozik a felvétellel.**

Kutatási ütemterv és eredmények

A kutatás első évében a tervezett kutatási elemek közül a különböző - tudományos, szakmai, laikus -, az oktatási szelekcióval és az oktatási egyenlőtlenségekkel kapcsolatos tudástípusok feltérképezését terveztem. *Szabad iskolaválasztás és szegregáció* (2018) című, még az első munkatervi évben megjelent cikkemben a szabad iskolaválasztás és az egyenlőtlenségek kapcsolatára vonatkozó tudományos diskurzust elemzem, arra fókuszálva, hogy milyen tudásokat bevonva milyen érvek ütköznek meg a szabad iskolaválasztás és a társadalmi egyenlőtlenségek kapcsolatára vonatkozó tudományos diskurzusban. A tanulmányban ugyancsak sor kerül **az iskolaválasztás szegregációt erősítő hatásának és ennek sajátos magyarországi helyzetének elemzésére.**

Jelen kutatásomnak az egyházi iskolák egyenlőtlenségekre gyakorolt hatásával és az ezzel foglalkozó tudományos és pedagógia-szakmai diskurzusra vonatkozó eredményeit a *Roma tanulók a református általános iskolák rendszerében* (2019) című, Neumann Eszterrel közösen írott tanulmányban mutatom be. Fontos eredménynek tartom, hogy sikerült rámutatnom itt is arra, a kutatás későbbi szakaszaiban is megerősítést nyerő tényre, hogy **a szegregálódásban döntő szerepet játszó iskolák (hat- és nyolcosztályos gimnáziumok, egyházi iskolák) szereplőinek narratívájában, amikor a társadalmi egyenlőtlenségek újratemlődésében játszott szerepükről gondolkodnak, intézményük mint önálló entitás jelenik meg, amelynek „belső világát” mentesnek találják a társadalmi egyenlőtlenségek újratemlődésétől, sőt, esélykiegyenlítőként írják le; ugyanakkor saját oktatási intézményük a teljes oktatási rendszeren belül betöltött (szelekciós) szerepe sokszor vakfolt a számukra, s magától értetődő tényként kezelik, hogy iskolájukba nem jutnak be hátrányos helyzetű diákok.**

A kutatás második szakaszában a cél a szülői cselekvési logikák, attitűdök, és a helyi tudás szerepe a szelekciós folyamattal kapcsolatban megértése volt; emellett a szelekciós folyamat általános iskolákra gyakorolt hatásainak megismerését tűztem ki célul.

Az első évben végzett adatelemzéseket és a második évben végzett, elsősorban a szülőkkel készült interjúk tapasztalatokon alapul *A szegregációs jéghegy csúcsa: Iskolaválasztás és szelekció a kism gimnáziumi felvételi folyamatban* (2019) című tanulmányom. Ebben bemutatom, hogy **az általános iskolák között milyen nagyfokú egyenlőtlenségek vannak abban a tekintetben, hogy melyikből milyen arányban jelentkeznek tanulók „kism gimnáziumba”; s bemutatom azt is, hogy nemcsak a felvételizni szándékozó tanulóktól, hanem szüleiktől is milyen folyamatos igénybevételt kíván meg a felvételi folyamat, miközben az általános iskolák legtöbbször passzivitásról tesznek tanúságot. Mindez még jelentősebbé teszi a felvételi folyamatnak a társadalmi esélyegyenlőtlenségekben betöltött szerepét.**

A kutatási eredmények disszeminálásából szeretném kiemelni a Magyar Szociológiai Társaság 2018-as, éves vándorgyűlésén a kutatáson alapuló, általam szervezett szemi-plenáris szekciót, „Integráció, dezintegráció és szegregáció a magyar közoktatásban 2010 óta” címmel. A szekció célja az volt, hogy bemutassa, hogy **a társadalmi alapú szelekció hogyan válik az iskolaválasztás részévé, hogyan épülnek ki a szelekciós mechanizmusok a különböző oktatási szakaszok mentén, s az oktatásban fontos aktorok jelentős része (tanárok, oktatáspolitikusok, szülők) narratívái hogyan testesítik meg azt a konszenzust, ami az oktatási szelekció szükségességét hangsúlyozza a magyar társadalomban.**

A szekcióban előadást is tartottam, „Csak a szelekció marad” címmel, amelyben kutatásom azon eredményeit mutattam be, amelyek alátámasztják, hogy **a társadalmi kohézió elősegítését a szülők nem tartják az iskola fontos funkciójának; jóval inkább az egyéni sikerek letéteményesének látják az iskolát.**

A kutatás lezáró, harmadik évi szakaszában azt tűztem ki célul, hogy a kutatás végére lehetővé váljon a korai szelekció által létrehozott új típusú egyenlőtlenségek tipizálása, illetve annak megértése, hogy mi a különböző típusú 6- vagy 8 osztályos gimnáziumok szerepe a jónak tartott diákokért folyó harcban. Kutatási eredményeim egyértelműen rámutattak a településföldrajzi egyenlőtlenségek jelentőségére a hat- és nyolcosztályos gimnáziumokkal kapcsolatban. Ez nem csak olyan értelemben igaz, hogy a kisebb településeken, főleg a megyeszékhelyektől távolabbra eső településeken iskolába járók számára szinte láthatatlanok ezek a gimnáziumok, de a hat- vagy nyolcosztályos gimnázium jelentése is igen eltérő lehet településföldrajzi környezettől, illetve fenntartótípustól függően is. Van (elsősorban Budapesten, illetve egy-egy megyeszékhelyi gimnázium esetében), ahol a hatosztályos gimnáziumok egyértelmű „elit” pozíciót tudhatnak magukénak, míg máshol inkább relatív előnyökkel, a nem kívánatos rétegek kizárásával kecsegtetnek ezek az iskolák a saját középosztályi státuszukat megőrizni igyekvő családok számára. Ez utóbbi törekvés jellemző több egyházi iskolába igyekvő szülőre is. További fontos adalék, hogy az alternatív gimnáziumok, amelyek szinte kizárólag Budapesten rendelkeznek jelentős piaccal, sokszor hasonló funkciót töltenek be a tandíjat fizetni képes középosztálybeli családok számára, mint az egyházi gimnáziumok vidéken: **a rossznak tartott állami oktatásból való kitöréshez, exit-stratégiájuk megvalósításához** nyújtanak segítséget, s az iskola fenntartójából fakadó világnézet másodlagos jelentőségű a számukra.

Miközben a harmadik év kutatómunkájából, a már jelzett okok miatt, elmaradt a gimnáziumok által rendezett szóbeli felvételik megfigyelése, a Covid-járvány is nehezítette a hátralévő terepmunka szervezését. Ugyanakkor fontosnak tartottam, hogy ennek a helyzetnek a tanulságaira is fókuszáljak. A harmadik évre maradt követéses interjúkba, illetve a középiskolai tanári interjúkba ezért beépítettem a digitális tanrendre vonatkozó kérdésblokkot mint előre nem tervezett elemet. Az eredmények egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a Covid-járvány miatti hirtelen digitális tanrendre való átállás sok család számára hasonló helyzetet idéz elő, mint a hat- és nyolcosztályos gimnáziumi felvételi folyamat: hirtelen a család extrém mértékben vonódik be a gyermek iskolával kapcsolatos tevékenységeibe, s ez **azokban a családokban, ahol a szülők nem rendelkeznek megfelelő mennyiségű kulturális tőkével és felhasználható szabadidővel, nehezen megugorható akadálynak tűnik.**

Összefoglalóan, kutatásom legfontosabb tanulságai: a kisgimnáziumi rendszer nemcsak korai szelekciós jellege miatt járul hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődéséhez, hanem elsősorban azért, mert ez az iskolatípus egyfajta „fokozatos” középiskolaválasztási struktúrát teremt, ahol már a választás lehetőségéről való tudás is csak kevesek kiváltsága. A felvételiben belevágókat szüleik nemcsak informális információkon alapuló tudásukkal, hanem saját kulturális tőkéjükkel és aktív támogatásukkal is segítik, s a legtöbben emellett a fizetős árnyékközpontú szolgáltatásokat is igénybe veszik. Emellett viszont minden más, potenciális esély-kiegyenlítő aktor (elsősorban az általános iskolák) passzívak és ellenérdekeltek, ezáltal elzárva a felvételizésben való segítség útját azok előtt, akik családjuktól a fenti támogatási formákat nem tudják megkapni. Ugyanakkor a legtöbb érintett aktor (ide értve a felvétellel sikertelenül próbálkozókat, és az amúgy ellenérdekeltségüket felismerő általános iskolai pedagógusok jelentős részét) nem érzi problematikusnak a látszólag képesség, valójában társadalmi alapú iskolai szelekciót, mivel a „jó” iskola kritériumának elsősorban a „jó”, „problémamentes”, „könnyen tanítható” tanulókat tartják. S, egyfajta kollektív cselekvési paradoxonként, miközben a felvételizés sok család számára egyértelmű exit-stratégia a rossznak tartott általános iskolai felsőtagozatból, vagy egyszerűbben: a mainstream közoktatásból, éppen ez a felvételi folyamat erősíti meg azt a társadalmi alapú szelekciót, amely a különböző nemzetközi mérések (pl PISA) szerint is az egyik fontos oka annak,

hogy valóban számos szempontból kevésbé méltányosan és hatékonyan működik a magyar közoktatási rendszer.

A kutatás során tervezett disszemináció és megvalósulása

A. *magyar nyelvű lektorált szakcikkek.*

Terv: 2 db szakcikk

Megvalósulás: A kutatás során 3 db szakcikkem jelent meg magyar nyelven:

Berényi Eszter: Szabad iskolaválasztás és szegregáció, Fejes- Szűcs (szerk): Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról., 2018

Berényi Eszter: A szegregációs jéghegy csúcsa: Iskolaválasztás és szelekció a kisköznevelési felvételi folyamatban, Fehérvári, Anikó; Széll, Krisztián (szerk.) Új kutatások a neveléstudományokban, 2018 : Kutatási sokszínűség, oktatási gyakorlat és együttműködések Budapest, Magyarország, 2019

Neumann Eszter - Berényi Eszter: Roma tanulók a református általános iskolák rendszerében, <https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2019.7.73>, 2019

Ezen felül le van adva és remélhetőleg a 2021-es év első lapszámába megjelenik *Oktatási privilégiumok Covid idején, avagy cseberből vederbe? – A „kisköznevelési” felvételizők és szüleik tapasztalatai a digitális tanrendről* című tanulmányom az Esély című folyóiratban.

B. *magyar nyelvű konferenciaszereplések*

Terv: 3 db magyar nyelvű konferenciaszereplés

Megvalósulás: A kutatás során a kutatási eredményeket 4 magyar nyelvű konferencián adtam elő

Berényi Eszter: Csak a szelekció marad - Iskolaválasztás és szegregáció nem(csak) középiskolás fokon; Selection is constantly there – school choice at all educational levels, Átrendező értékek - A Magyar Szociológiai Társaság éves vándorgyűlése, 2018

Berényi Eszter: SZABAD ISKOLAVÁLASZTÁS: A SZEGREGÁLÁS FOKOZATAI, Országos Neveléstudományi Konferencia. 2018,

Berényi Eszter: Oktatási privilégiumok COVID idején, avagy cseberből vederbe? A „kisköznevelési” felvételizők tapasztalatai. MSZT Vándorgyűlés 2020

Berényi Eszter: A kisköznevelési szelekció csapdája. Csákó Mihály emlékkonferencia, 2020, videobook a konferenciáról elérhető

C. *angol nyelvű konferenciaszereplések*

Terv 2 db angol nyelvű konferenciaszereplés

Megvalósulás: 2 db angol nyelvű konferenciaelőadást tartottam

Berényi Eszter: School choice: A threat to social cohesion?, Research Network RN 10 Sociology of Education European Sociological Association (ESA) International Mid-term Conference “Education and Social Cohesion”, 2018

Berényi Eszter: Early Selective Grammar Schools And The Fragmentation Of The Hungarian Public Education Field, ESA Conference, 2019

D. *angol nyelvű publikációk*

Terv: 3 db angol nyelvű publikáció

Megvalósulás: Összesen 1 absztraktköteti publikációm jelent meg.

Berényi Eszter: Early Selective Grammar Schools And The Fragmentation Of The Hungarian Public Education Field, ESA Conference Abstract books, 2019;

1 db leadott, jelenleg újrabenyújtásra visszaadott publikáció;

1 db elfogadott absztrakt angol nyelvű lektorált folyóiratba (tervezett leadás: 2021. március; tervezett megjelenés: 2021. ősz)

Eltérések indoklása:

A második munkatervi szakasz során adtam le tanulmányomat a British Journal of Sociology of Education számára „*The earlier the better - the gradual secondary school selection process in Hungary and the parents’ role in getting their children to the early selective grammar schools (ESGS)*” címmel. Ebben a tanulmányban amellett érvelek, hogy **a kisgimnáziumi rendszer nemcsak koraisága miatt növeli jelentősen a társadalmi egyenlőtlenségek hatását, hanem amellett is, hogy ez az iskolatípus egyfajta „fokozatos” középiskolaválasztási struktúrát teremt, ahol a választás lehetőségéről való tudás is kevesek kiváltsága.** A cikk első körben átment a szerkesztőségen, s kiadták lektorálásra. A lektorálási folyamat, a Covid-járvány miatt is, nagyon elhúzódott, s végül 2020. szeptemberében kaptam csak vissza kéziratomat a szerkesztőségtől, akik átdolgozásra és újként való beadásra visszaküldték. Válaszukban ugyanakkor nagyon sok értékes és konstruktív kritikát kaptam, ezek alapján cikkemen tovább dolgoztam. A jelenlegi verzió itt található: https://www.academia.edu/44750139/Eszter_Berenyi_The_earlier_the_better. A tanulmány megjelentetésén nemzetközi, impaktfaktoros lap számára tovább dolgozom.

A kutatás zárulásának időpontjában jelentkeztem az Intersections folyóirat „Individual Success, Collective Failure” nevű call for papers-ére, „*The missing applicants and the early selective grammar schools*” című tervezetemmél. Az absztraktot a folyóirat befogadta, ugyanakkor a tanulmányt csak jelen zárójelentés leadása után, várhatóan 2021. márciusában fogom leadni.

Az angol nyelvű publikációk elmaradása annak tudható be, hogy a beküldött tanulmány bírálata – a Covid-járvány miatt is – nagyon elhúzódott, ezért a beszámolási időszakra nem sikerült az első visszautasítás után átdolgozni és újra sikeresen beadni máshová. Ezen azonban a következő évben tovább dolgozom, és remélhetőleg sikerül pótolnom, mint ahogy ekkora várható a másik tanulmány megjelenése az Intersections folyóiratban is.

- E. Egyéb: Bár nem volt betervezve, de a kutatási eredmények disszeminációja a kutatás második és harmadik évében az ELTE TÁTK szociológia alap- és mesterszakos hallgatói körében intenzíven zajlott. A szak elmúlt években bevezetett legfontosabb és legnagyobb súlyú innovációja a projektkurzus, amelynek keretében, jelen posztdoktori kutatásomra alapulva, minden évben vezettem ilyen kurzust, amelynek során a hallgatóknak lehetőségük volt nemcsak megismerkedni a friss kutatási eredményekkel, de bevontam őket a különböző kutatási szakaszok tervezési folyamatába is.

Végezetül, szeretnék köszönetet mondani az NKFIH-nak, hogy lehetővé tette számomra a kutatás kivitelezését.

Budapest

Berényi Eszter

2020. december 30.